श्री ऋषभदेवस्वामिने नमः ।

श्री शान्तिनाथाय नमः । श्री नेमिनाथाय नमः ।

श्री शङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः । श्री महावीरस्वामिने नमः ।

श्री गौतमस्वामिने नमः । श्री सद्गुरुभ्यो नमः ।।

ॐ श्रीँ ह्रीँ अर्हँ नमः ।

आचार्यभगवत्-कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिप्रणीतं

स्वोपज्ञलघुवृत्तिविभूषितं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।।

प्रणम्य[1] परमात्मानं श्रेयः शब्दानुशासनम् ।
आचार्यहेमचन्द्रेण स्मृत्वा किञ्चित् प्रकाश्यते ।।१।।

अर्हँ ।१।१।१।।

अर्हँ[2] इत्येतदक्षरं परमेश्वरस्य परमेष्ठिनो वाचकं मङ्गलार्थं शास्त्रस्याऽऽदौ प्रणिदध्महे ।।१।।

सिद्धिः स्याद्वादात् ।१।१।२।।

स्याद्वादाद् अनेकान्तवादात् प्रकृतानां शब्दानां **सिद्धिः** निष्पत्तिर्ज्ञप्तिश्च वेदितव्या ।।२।।

लोकात् ।१।१।३।।

अनुक्तानां संज्ञानां न्यायानां च लोकाद् वैयाकरणादेः **सिद्धिर्ज्ञप्तिर्वेदितव्या** , वर्णसमाम्नायस्य च ।।३।। तत्र-

औदन्ताः स्वराः ।१।१।४।।

---

१. १।१।१। त आरभ्य ३।२।१५६। पर्यन्तमस्य संशोधने लघुवृत्तेरिमे हस्तलिखितादर्शाः सम्प्रयुक्ताः — पा१,२,३, खं१,२,३, J3 । एषां सर्वेषां स्वरूपं प्रस्तावनातोऽवगन्तव्यम् ।। २. **अर्हमित्ये**° खं१, पा१,J3 ।।

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

औकारावसाना वर्णाः स्वरसंज्ञाः स्युः । अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ ॥४॥

एक-द्वि-त्रिमात्रा ह्रस्व-दीर्घ-प्लुताः ।१।१।५॥

मात्रा कालविशेषः । एक-द्वि-त्र्युच्चारणमात्रा औदन्ता वर्णा यथासंख्यं ह्रस्व-दीर्घ-प्लुतसंज्ञाः स्युः । अ इ उ ऋ ऌ , आ ई ऊ ॠ ॡ , ए ऐ ओ औ , आ ३ ई ३ ऊ ३ इत्यादि ॥५॥

अनवर्णा नामी ।१।१।६॥

अवर्णवर्जा औदन्ता वर्णा नामिसंज्ञाः स्युः । इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ ॥६॥

ॡदन्ताः समानाः ।१।१।७॥

ॡकारावसाना वर्णाः समानाः स्युः । अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ॥७॥

ए-ऐ-ओ-औ सन्ध्यक्षरम् ।१।१।८॥

' ए ऐ ओ औ ' इत्येते वर्णाः सन्ध्यक्षराणि स्युः ॥८॥

अं-अः अनुस्वार-विसर्गौ ।१।१।९॥

अकारावुच्चारणार्थौ । ' अं ' इति नासिक्यो वर्णः ' अः ' इति च कण्ठ्यः यथासंख्यम् ' अनुस्वार-विसर्गौ ' स्याताम् ॥९॥

कादिर्व्यञ्जनम् ।१।१।१०॥

कादिर्वर्णो हपर्यन्तो व्यञ्जनं स्यात् । क ख ग घ ङ , च छ ज झ ञ , ट ठ ड ढ ण , त थ द ध न , प फ ब भ म , य र ल व , श ष स ह ॥१०॥

अपञ्चमान्तस्थो धुट् ।१।१।११॥

वर्गपञ्चमा-ऽन्तस्थावर्जः कादिर्वर्णो धुट् स्यात् । क ख ग घ , च छ ज झ , ट ठ ड ढ , त थ द ध , प फ ब भ , श ष स ह ॥११॥

पञ्चको वर्गः ।१।१।१२॥

कादिषु वर्णेषु यो यः पञ्चसंख्यापरिमाणो वर्गः स स वर्गः स्यात् । क ख ग घ ङ , च छ ज झ ञ , ट ठ ड ढ ण , त थ द ध न . प फ ब

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भ म ॥१२॥

आद्य-द्वितीय-श-ष-सा अघोषाः ।१।१।१३॥

वर्गाणामाद्य-द्वितीया वर्णाः श-ष-साश्च अघोषाः स्युः । क ख , च छ , ट ठ , त थ , प फ , श ष स ॥१३॥

अन्यो घोषवान् ।१।१।१४॥

अघोषेभ्योऽन्यः कादिर्वर्णो घोषवान् स्यात् । ग घ ङ , ज झ ञ , ड ढ ण , द ध न , ब भ म , य र ल व , ह ॥१४॥

य-र-ल-वा अन्तस्थाः ।१।१।१५॥

एते ' अन्तस्थाः ' स्युः ॥१५॥

अं-अः-ᳵक-ᳶप-श-ष-साः शिट् ।१।१।१६॥

अ-क-पा उच्चारणार्थाः , अनुस्वार-विसर्गौ वज्र-गजकुम्भाऽऽकृती च वर्णौ श-ष-साश्च शिटः स्युः ॥१६॥

तुल्यस्थाना-ऽऽस्यप्रयत्नः स्वः ।१।१।१७॥

स्थानं[1] कण्ठादि । आस्ये प्रयत्न आस्यप्रयत्नः स्पृष्टतादिः । **तुल्यौ** वर्णान्तरेण सदृशौ स्थाना-ऽऽस्यप्रयत्नौ यस्य स वर्णस्तं प्रति स्वः स्यात् ।

तत्र त्रयोऽकारा उदात्ता-ऽनुदात्त-स्वरिताः प्रत्येकं सानुनासिक-निरनुनासिक-भेदात् षट् , एवं दीर्घ-प्लुतौ इति अष्टादश भेदा अवर्णस्य , ते सर्वे कण्ठस्थाना विवृतकरणाः परस्परं स्वाः । एवम् इवर्णास्तावन्तस्तालव्या विवृतकरणाः स्वाः । उवर्णा ओष्ठ्या विवृतकरणाः स्वाः । ऋवर्णा मूर्द्धन्या विवृतकरणाः स्वाः । लृवर्णा दन्त्या विवृतकरणाः स्वाः । सन्ध्यक्षराणां ह्रस्वा न सन्ति , इति तानि प्रत्येकं द्वादशभेदानि । तत्र एकारास्तालव्या विवृततराः स्वाः । ऐकारास्तालव्या अतिविवृततराः स्वाः । ओकारा ओष्ठ्या विवृततराः स्वाः । औकारा ओष्ठ्या अतिविवृततराः स्वाः । वर्ग्याः पञ्च पञ्च परस्परं स्वाः । य-ल-वाना-मनुनासिकोऽननुनासिकश्च द्वौ भेदौ परस्परं स्वौ ॥१७॥

---

१. ''स्थानं कण्ठादि । यदाहुः — ''अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥'' [पाणिनीयशिक्षा , श्लो० ८] इति बृहद्वृत्तौ ।

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

विषयानुक्रमः ।

विषयः	पत्राङ्कः	विषयः	पत्राङ्कः
प्रथमोऽध्यायः	१-३५	३ धातूनामकारादिक्रमः	५५८-५९८
द्वितीयोऽध्यायः	३६-१००	४ सौत्रादिधातूनां संग्राहकाः श्लोकाः	५९९-६००
तृतीयोऽध्यायः	१०१-१७३	५ अनुबन्धफलम्	६०१-६०८
चतुर्थोऽध्यायः	१७४-२३३	६ अन्तर्गणफलम्	६०९-६१२
पञ्चमोऽध्यायः	२३४-२९६	७ अनिट्कारिकाः	६१३-६२३
षष्ठोऽध्यायः	२९७-३७२	८ द्विकर्मका धातवः	६२४-६२५
सप्तमोऽध्यायः	३७३-४४९	९ अनुस्वारमूलस्वरूपादिनिरूपणम्	६२६
१ सूत्राणामकारादिक्रमः	४५०-५१८		
२ (१) धातुपाठः	५१९-५५२		
(२) कण्ड्वादयो धातवः	५५२-५५७		

शुद्धिपत्रकम् ।

पृ.	पं.	अशुद्धम्	शुद्धम्
४२	१७	आद्वेरः	आ द्वेरः
४२	२१	आद्वेस्त्यदां	आ द्वेस्त्यदां
६२	७	तद् भद्रा	तद्-भद्रा
६९	७	षष्ठ्यचौ	षष्ठ्ययौ
६९	२०	ङ्त्यम्	ङ्यम्
९१	१२	कवर	कबर
९९	९	ङ्च्यादीदूतां च	ङ्चा आदीदूतां च
१६७	१५	°तन्यां अङ्	°तन्याम् अङ्
१९३	१५	क्ङिति किम्	क्ङितीति किम्
१९६	८	रदन्तात्	रदान्तात्
१९६	१४	तोख्याध्यः	तोऽख्याध्यः
२०६	१	भावाऽरम्भ	भावा-ऽऽरम्भ
२२३	१५	प्रकमितुम्	प्रक्रमितुम्
२६८	२४	समाह्वयौ	समाह्वया-ऽऽह्वयौ
२८१	७	गन्ताऽस्मि	गन्तास्मि
३००	२०	°ब्रभ्रो	°बभ्रो
३००	२२	ब्राभव्यः	बाभ्रव्यः
३२२	१८	°ङ्यण्	°ङ्यण् ।६।२।१०७।।
४३७	२१	मद्रिमा	म्रदिमा
४४७	४	लं एनच	लम् एनच

अपरं शुद्धिपत्रकं ४४९ तमे पत्रे द्रष्टव्यम् ।

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org